

Mikulski, Zdzisław

Z życia nauki i życia Towarzystwa : Towarzystwo Naukowe Warszawskie - trzy wcielenia - podobieństwo w odmienności

---

Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 65, 14-32

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zdzisław Mikulski

TOWARZYSTWO NAUKOWE WARSZAWSKIE – TRZY WCIENIA – PODOBIENSTWO W ODMIENNOŚCI

Towarzystwo Naukowe Warszawskie ma już tradycję ponad dwustuletnią, a jego początki sięgają czasów tuż porozbiorowych. W ciągu tych lat jego zażyłych dziejów stało się jednym z najważniejszych ogólnopolskich towarzystw naukowych, reprezentujących naukę polską niemal w całym wspomnianym dwustuleciu. Przechodziło różne formy organizacyjne i miało różne możliwości oddziaływania w społeczeństwie. Jego członkowie działali nawet w okresie formalnego zaniechania czy wręcz likwidacji Towarzystwa. O jego działalności pojawiły się już wydawnictwa monograficzne, pozwalające na oszacowanie ogromu osiągnięć i oceny ich znaczenia dla polskiej nauki. Dziś, w obliczu trudności normalnego działania Towarzystwa, warto pokusić się o próbę analizy przebiegu pracy w różnych okresach i warunkach jego istnienia, odnaleźć podobieństwa w odmienności różnych jego wcieleń, wynikających z sytuacji w jakich przyszło mu egzystować.

W dwustuletnich dziejach Towarzystwa występują trzy wyraźne okresy jego działalności: I. Towarzystwo Królewskie Warszawskie Przyjaciół Nauk (1800–1832), II. Towarzystwo Naukowe Warszawskie (1907–1952), III. Towarzystwo Naukowe Warszawskie – odrodzone (od 1981); są to wyraźne 3 jego wcielenia – po dłuższym lub krótszym okresie przerwy spowodowanej czasową formalną likwidacją. Mimo odmienności można doszukiwać się podobieństwa w działaniu. Postaramy się to wykazać.

TOWARZYSTWO KRÓLEWSKIE WARSZAWSKIE PRZYJACIÓŁ NAUK (TPN)

Towarzystwo Królewskie Warszawskie Przyjaciół Nauk powstało zaledwie w 5 lat po trzecim rozbiórce Rzeczypospolitej, jako pierwszy odruch społeczności naukowej nie zgadzającej się z utratą państwowości oraz swobody obywatelskiej. Ważnym czynnikiem było spełnienie celów Komisji Edukacji Narodowej (1793–1794). Jego pierwsze posiedzenie odbyło

się 23.XI.1800 r. w salonach Stanisława Sołtyka (1753–1831), głównego inicjatora utworzenia Towarzystwa. Pierwszą siedzibą TPN był gmach pijarów na Placu Krasińskich (ryc. 1). Dopiero Stanisław Staszic (1755–1826) ofiarował Towarzystwu kamienicę na Kanoniach, a w 1823 r. wybudował swym kosztem gmach zwany później Pałacem Staszica.

Skład Towarzystwa stanowiło 30 wybitnych postaci polskiej kultury i nauki pod przewodnictwem biskupa Jana Albertrandego pochodzącego ze spolszczonej rodziny włoskiej (ryc. 2). Zakładano sukcesywny wzrost liczby członków do 60 osób. Wśród założycieli znalazły się takie nazwiska jak: Tadeusz Czacki, Adam Czrторыski, Samuel Bogumił Linde, Józef M. Ossoliński, Marcin Poczobutt-Odlanicki, Ignacy i Stanisław Potoccy, Stanisław Sołtyk, Stanisław Staszic. Pochodzili oni z różnych środowisk i społeczności zawodowych.

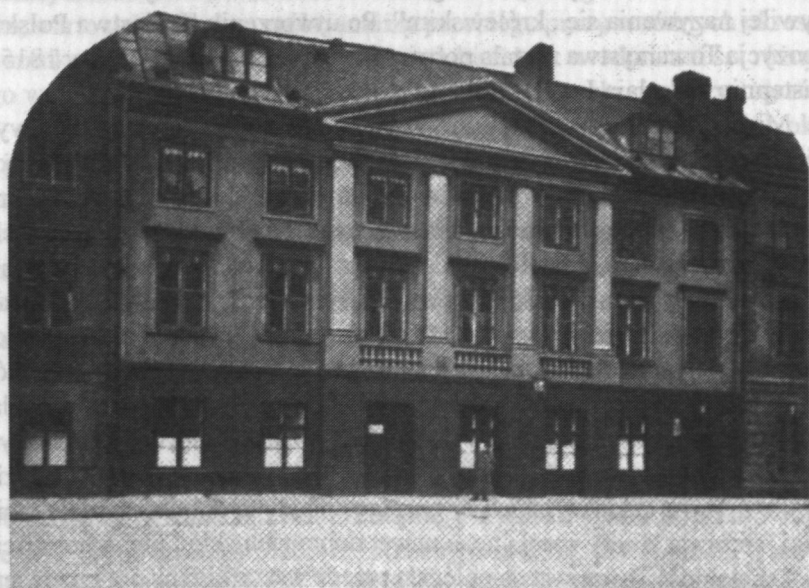
Statut Towarzystwa, tzw. ustawa, przyjęty 30.X.1802 r. uzupełniony w latach 1804 i 1814, przewidywał: organizowanie nauki polskiej i życia umysłowego kraju, ratowanie od zagłady języka polskiego, literatury i tradycji narodowej, troskę o piśmiennictwo naukowe, przyczynianie się do rozwoju gospodarczego kraju¹. Władze pruskie zatwierdziły działalność Towarzystwa reskryptem Fryderyka Wilhelma z 1.VII. 1802 r., a następnie dyplomem cesarskim Fryderyka Augusta z 30.IV.1808 r.; otrzymało wówczas przywilej nazywania się „królewskim”. Po utworzeniu Królestwa Polskiego pozycja Towarzystwa została potwierdzona przez Aleksandra I w 1815 r., a następnie Mikołaja I w 1826 r.

Mimo nazwy „warszawskie” Towarzystwo starało się objąć swym zasięgiem całość ziem polskich, aby skupić w swym gronie jak najwięcej wybitnych Polaków. Niewątpliwie jednak względy natury politycznej ograniczyły w niedługim czasie z konieczności zakres działania do Księstwa Warszawskiego, a następnie do obszaru Królestwa Kongresowego.

Skład społeczno-zawodowy członków był nader zróżnicowany. Do składu Towarzystwa powoływano ludzi zasłużonych dla nauki i kultury, a także przedstawicieli arystokracji; później dopuszczono członków korespondentów krajowych i zagranicznych. Oprócz przyjętych w pierwszym okresie działalności 60 członków czynnych, występowało 40 przybranych, honorowych oraz tzw. dopuszczonych. Środki finansowe Towarzystwa pochodziły głównie z darów członkowskich, w tym często były to dobra materialne: biblioteki, archiwa, zbiory specjalne, a nawet dobra ziemskie i nieruchomości.

Działalność Towarzystwa polegała przede wszystkim na organizowaniu spotkań naukowych, odbywających się początkowo w 5 Działach: Filozofii,

¹ Strutyńska M., *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk* [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, II, 1, Wrocław 1990.

Ryc. 1 Gmachy pijarów na Placu Krasieńskich
– pierwsza siedziba Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk
oraz siedziba Towarzystwa na Kanonii w latach 1807–1823

Matematyki, Historii i Dziejów Praw, Geografii oraz Języków Słowiańskich. Od 1805 r. występowały jedynie 2 Działy: Umiejętności (nauki matematyczno-przyrodnicze, lekarskie i techniczne) oraz Nauk (nauki humanistyczne). W 1826 r. w Dziale Umiejętności ustanowiono początkowo 14 sekcji specjalistycznych, później 12. Prezesami Działu Umiejętności byli: Michał Bergozzoni (1805–1819), Aleksander Chodkiewicz (1819–1823), Jerzy Christian Arnold (1823–1827), Ludwik Plater (1827–1831); Działu Nauk: Jan Paweł Woronicz (1805–1818), Stanisław Kostka Potocki (1818–1821), Julian Ursyn Niemcewicz (1821–1825), Adam Prażmowski (1825–1831), który po wyjeździe J. U. Niemcewicza na emigrację pełnił też obowiązki prezesa TPN.

Ważnym wydarzeniem w życiu Towarzystwa było powołanie w 1816 r. Uniwersytetu Warszawskiego, powstałego m.in. dzięki jego wysiłkom. Czynny udział kilkunastu profesorów miał wyraźny wpływ na ożywienie Towarzystwa i rozszerzenie zakresu zainteresowań. Utrzymywano też kontakty z Uniwersytetem Wileńskim i Liceum Krzemienieckim, Królewskim Towarzystwem Czeskim, Wolnym Towarzystwem Przyjaciół Literatury Rosyjskiej w Petersburgu, Societas Jablonoviana w Lipsku i in.

Ważnym przejawem działalności Towarzystwa było wydawanie „Roczników Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk”, począwszy od roku 1802 (tom 1) do roku 1830 (tom 21). Umieszczano w nich teksty referatów wygłoszonych na spotkaniach Towarzystwa oraz ważniejsze wiadomości o działalności naukowej i organizacyjnej. Stanowią one dziś główne źródło informacji o życiu Towarzystwa i jego osiągnięciach. Zazwyczaj odbywały się 3 posiedzenia rocznie, każde rozpoczynało się inauguracyjną mową prezesa TPN, zwykle też publikowaną w „Roczniku...”. Roczniki wychodziły niezbyt systematycznie – nie co roku – były jednak oznaczone kolejnymi numerami.

Tematyka była różnorodna. W pierwszych latach np. zamieszczano wyniki obserwacji astronomicznych w Krakowie, prowadzone przez Jana Śniadeckiego; zaprzestano je z chwilą jego wyjazdu do Wilna. Pokażny tom 5 (1808) w znacznej części był poświęcony historii Rzymu, opartej na badaniach medali „familiy Rzymskich”. Z kolei w tomie 6. (1810) swe prelekcje geologiczne rozpoczął Stanisław Staszic – nowy prezes TPN. Samuel B. Linde zaś dał obszerny wstęp do Słownika Polskiego. W tomie 8 (1812) znalazły się np. *Dostrzeżenia meteorologiczne czynione w Warszawie*. W roku 1817 ukazały się 2 roczniki (tomy 10 i 11); w pierwszym z nich zamieszczono *Zdanie sprawy z czteroletniej pracy Towarzystwa Król. Przyj. Nauk przez St. Staszica Prezesa*, w drugim z kolei podano – po raz pierwszy bodajże – listę członków Towarzystwa. W tomie 13 (1820)

Ryc. 2 Jan Albertrandy, pierwszy prezes Towarzystwa (Archiwum PAN).

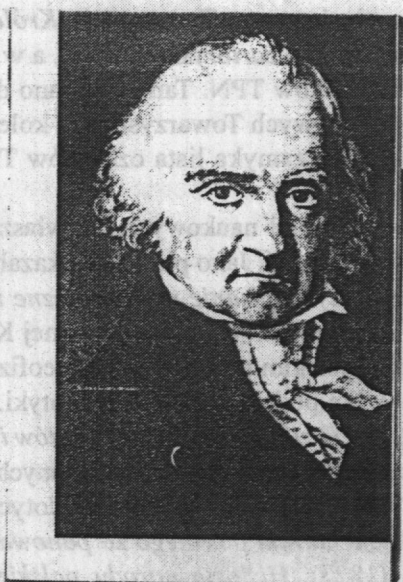
znalazł się *Krótki rys historyczny początku i wzrostu Towarzystwa Królewsko-Warszawskiego Przyjaciół Nauk przez X. Czartoryskiego S.T.*, a w tomie 15 (1822) spis treści 15 tomów Roczników TPN. Tamże podano drugie sprawozdanie z czteroletnich prac naukowych Towarzystwa, a kolejne w tomie 19 (1827). Ostatni 21. tom (1830) zamyka lista członków TPN – po wyborach w styczniu 1830 r.

Wcześniej też rozpoczęto wydawanie dzieł naukowych, a zwłaszcza podręczników dla nielicznych wprawdzie uczelni. Jako pierwszy ukazał się podręcznik Jana Śniadeckiego *Jeografia czyli opisanie matematyczne i fizyczne Ziemi* (1804), zawierający treść wykładów w Szkole Głównej Krakowskiej (Koronnej), będący pierwszym polskim podręcznikiem geofizyki ogólnej (ryc. 3). Wkrótce ukazało się kilka podręczników matematyki. W 1815 r. Stanisław Staszic wydał swe dzieło *O ziemiordztwie Karpatów i innych gor i rownin Polski*, stanowiące zbiór jego referatów wygłoszonych na zebraniach Towarzystwa w latach 1810–1812 (ryc. 4). Wiele prac dotyczyło nauk historycznych, wśród nich *Dzieje narodu polskiego za panowania Władysława IV K.* Kwiatkowskiego (1823), *Historia narodu polskiego*. Tom I. A. Naruszewicza (1824), *Kroniki Galla Anonima* (1824) i inne.

Prowadzono współpracę naukową z innymi ośrodkami w kraju i za granicą (Szkola Główna Litewska w Wilnie, Liceum Krzemienieckie, Wolne Stowarzyszenie Przyjaciół Literatury Rosyjskiej w Petersburgu, Kopenhaskie Towarzystwo Weterynaryjne, Societas Jablonoviana w Lipsku i inne. Dzięki darom (np. Aleksandra Sapiehy) stworzono pokaźną bibliotekę (ok. 30.000 woluminów), która od 1811 r. była udostępniana czytelnikom z zewnątrz.

Jan Albertrandy zmarł w 1808 r., a prezesem Towarzystwa został Stanisław Staszic, pełniący swą funkcję do śmierci w 1826 r. Kolejnym prezesem został Julian Ursyn Niemcewicz (ryc. 5), który z chwilą wybuchu Powstania Listopadowego wyemigrował z kraju; prezesurę objął wówczas Adam Prażmowski.

Towarzystwo Królewskie Warszawskie Przyjaciół Nauk zakończyło działalność po upadku Powstania Listopadowego, a jego likwidacja nastąpiła w 1832 r. Pierwsze wcielenie Towarzystwa zakończyło się po ponad 30 latach działalności – nastąpiło 75 lat zastoju w społecznym ruchu naukowym Warszawy.

Na 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

JEOGRAFIA

CZYLI
178

OPISANIE MATEMATYCZNE
I FIZYCZNE ZIEMI

PRZEZ
JANA ŚNIADECKIEGO.

DZIEŁO TOWARZYSTWA WARSZAWSKIEMU PART-
IACIÓM NAUKI, UDOBNAJĄCYM I Z WOLĄ TEGOŻ
TOWARZYSTWA Drukarni

OGŁOSZONE.

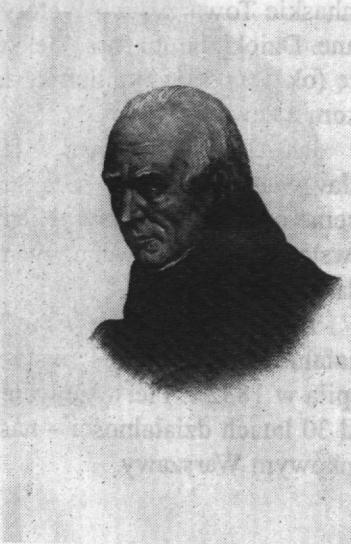
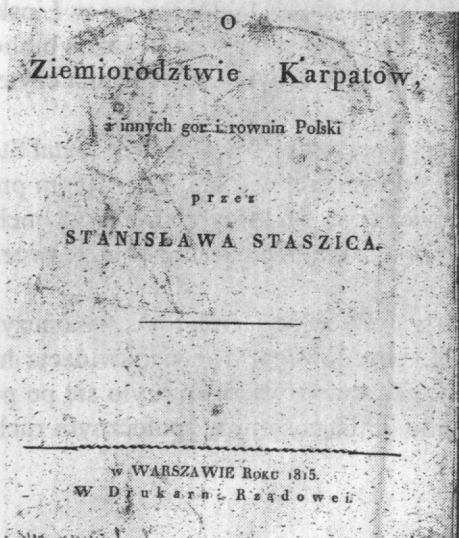
Za pozwoleniem Zwierzchności.

w WARSZAWIE 1804

w Drukarni Xyży Firszów.

Ryc. 3 Strona tytułowa dzieła Jana Śniadeckiego *Jeografia* 1804 (z podobizną autora).

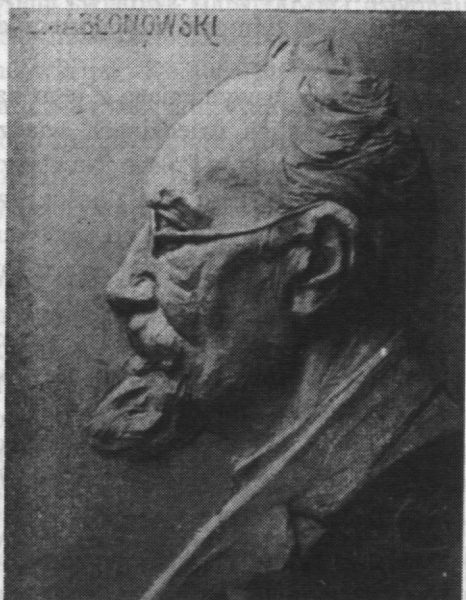

Ryc. 4 Strona tytułowa dzieła Stanisława Staszica *O ziemiorkoztwie Karpatów* 1815 (z podobizną autora).

Ryc. 5. Julian Ursyn Niemcewicz – prezes TPN w latach 1826–1831 (Archiwum PAN).

Ryc. 6 Aleksander Jabłonowski – pierwszy prezes TNW (1907–1913)
(B. Nawroczyński, 1950).

TOWARZYSTWO NAUKOWE WARSZAWSKIE
(SOCIETAS SCIENTIARUM VARSAVIENSIS) 1907–1952

Towarzystwo Naukowe Warszawskie (TNW) powstało 25.XI.1907 r. z inicjatywy warszawskich członków Akademii Umiejętności w Krakowie, która liczyła na pomoc warszawskiego środowiska naukowego w opracowaniu podjętego przez AU dzieła wielotomowego *Encyklopedia Polska*². Ważne znaczenie miała tu sytuacja nauki w kraju wymagająca szerokiej wymiany myśli naukowej, w obrębie zaboru rosyjskiego w powiązaniu z innymi zaborami, a zwłaszcza austriackim. Starania o utworzenie Towarzystwa trwały od początku roku 1900, aż po opracowanie projektu statutu w grudniu 1904 r. Strajki 1905 r. opóźniły akcję, ale już w marcu 1906 r. zwrócono się ponownie do władz gubernialnych uzyskując wreszcie ich aprobatę. Założycielami TNW byli: Ignacy Baranowski, Antoni Białecki, Ignacy Chrzanowski, Samuel Dickstein, Teodor Dydyński, Henryk Hoyer, Aleksander Jabłonowski, Karol Jurkiewicz, Jan Kowalczyk, Adam Antoni Kryński, Władysław Smoleński, Teodor Wierzbowski, Włodzimierz Spasowicz; można ich nazwać „ludźmi czynu”. Prezesem został prof. Aleksander Jabłonowski, znany historyk i etnograf (ryc. 6). Tymczasową siedzibą były 3 pokoje mieszkania dr med. I. Baranowskiego (ul. Krakowskie Przedmieście 7) w budynku ks. Adamowej Czartoryskiej. W 1911 r. Józef hr. Potocki podarował nabyty w tym celu trzypiętrowy dom przy ul. Kaliksta 8 (później Śniadeckich)³.

Zadaniem Towarzystwa była wynikająca z jego nazwy działalność naukowo-badawcza we wszystkich dziedzinach wiedzy, publikowanie dzieł naukowych i organizacja nauki w Polsce. Nawiązywano do tradycji Towarzystwa Przyjaciół Nauk⁴. W jego działalności zaznaczyły się dwa okresy: zabory i I wojna światowa oraz okres od odzyskania niepodległości w 1918 r. do 1952 r., tj. do utworzenia PAN. Praca naukowa odbywała się w 3 Wydziałach: I. Językoznawstwa i Literatury, II. Nauk Historycznych, Społecznych i Filozoficznych, III. Nauk Matematyczno-Fizycznych. W 1928 r. powstał Wydział IV. Nauk Biologicznych, a w 1930 r. Wydział Nauk Technicznych. Przy wydziałach tworzone: komisje, pracownie, gabinety i zakłady. Tak np. w 1908 r. powołano Komisję Językową i Historyczną oraz Meteorologiczną, w 1909 r. Antropologiczną, w 1910 r. Komisję do

² Kieniewicz S., *Od Towarzystwa Przyjaciół Nauk do Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, „Rocznik TNW”, 46, Warszawa 1983, 1984.

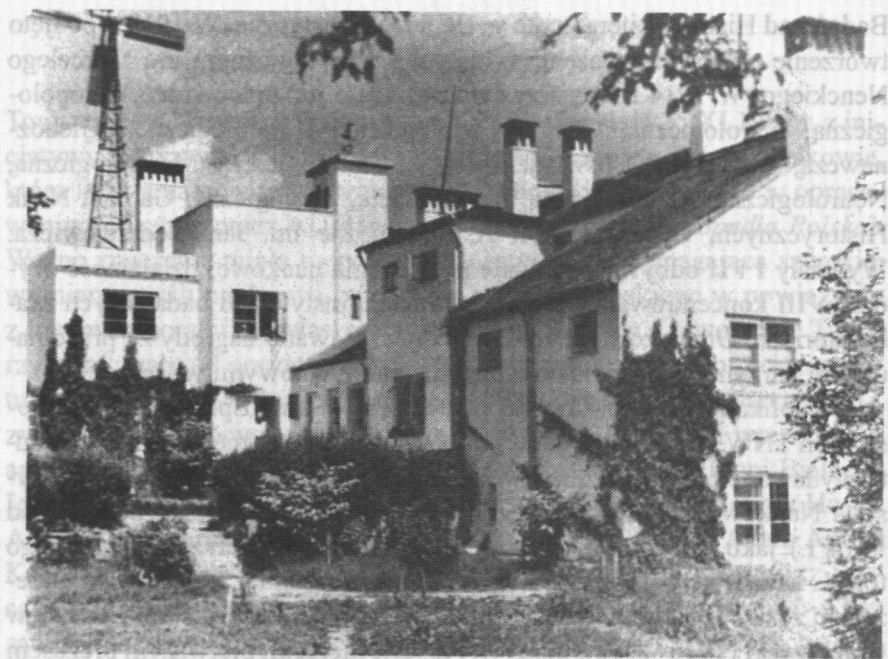
³ Jankowski J., *Fundacja naukowa*, „Tygodnik Ilustrowany” nr 13 (2681), 31 III 1911.

⁴ Załęska M., *Towarzystwo Naukowe Warszawskie [w:] Słownik polskich towarzystw naukowych*, II, 1, Wrocław 1990.

Badań nad Historią Literatury, a w 1915 r. Słowistyczną. W 1910 r. podjęto tworzenie pracowni związanej z Instytutem Biologicznym im. Marcelego Nenckiego. W 1914 r. Towarzystwo posiadało już pracownie: Antropologiczną, Fizjologiczną, Chemii Fizjologicznej i Patologicznej, Gleboznawczą, Medycyny Doświadczalnej, Meteorologiczną, Mineralogiczną, Neurologiczną, Radiologiczną, Serologiczną, Zoologiczną, Gabinet Nauk Historycznych, Obserwatorium Astronomiczne im. Jana Jędrzejewicza. Wydziały I i II odbywały głównie posiedzenia naukowe; działalność Wydziału III koncentrowała się w pracowniach, instytutach badawczych i laboratoriach. Organizowano konkursy i przyznawano nagrody za prace naukowe, utrzymywano związki z instytucjami naukowymi w Rosji.

Publikacje Towarzystwa to przede wszystkim „Sprawozdania z posiedzeń TNW” (teksty referatów) oraz „Prace TNW” (monografie). Ponadto wydawano też roczne „Sprawozdania ze Stanu i Działalności Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” (1808–1911), traktowane później (od 1914 r.) jako „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego; jego tom 1. ukazał się w 1908 r. W 1913 r. zmarł Aleksander Jabłonowski – prezesem został Teodor Dydyński (1896–1921), prawnik, a po nim Bronisław Chlebowski (1916–1918), historyk i krytyk literacki. pierwszym prezesem w niepodległej Polsce został Jan Karol Kochanowski (do 1925 r.).

Pierwsza wojna światowa spowodowała osłabienie działalności Towarzystwa, zmalała liczba członków, majątek uległ zniszczeniu. Powstały jednak nowe placówki jak: Komisja Statystyczna w 1915 r. (Wydział I), Komisja Fizjograficzna z sekcjami: Antropologiczną, Geologiczną, Meteorologiczną, Zoologiczną i Botaniczną w 1916 r. (Wydział III), Gabinety: Filologiczny Botaniczny, Nauk Ekonomicznych, Matematyczny. Warto nadmienić, że TNW przyczyniło się do utworzenia w 1915 r. Uniwersytetu i Politechniki w Warszawie. Pierwszy okres działalności TNW (1907–1918) można potraktować jako czas przygotowania organizacyjno-naukowego do pracy naukowej po wyzwoleniu. I tak – istnienie od 1908 r. Komisji Meteorologicznej TNW pod kierunkiem wybitnego meteorologa Władysława Gorczyńskiego (1879–1958) dało podstawy do powołania w 1919 r. Państwowego Instytutu Meteorologicznego (PIM) w Warszawie pod jego kierunkiem. Podobnie jak działalność Sekcji Geologicznej ułatwiła utworzenie – również w Warszawie – Państwowego Instytutu Geologicznego (PIG) pod kierunkiem Józefa Morozowicza (1865–1941), członka TNW. Powstały w 1910 r. Instytut Biologiczny im. M. Nenckiego zdołał uruchomić w 1920 r. Stację Hydrobiologiczną na Wigrach (ryc. 7). W 1921 r. powstał Instytut Nauk Antropologicznych i Etnologicznych z Muzeum Prehistorycznym im. Erazma Majewskiego.

Ryc. 7 Stacja Hydrobiologiczna na Wigrach (1920–1945) (G. Brzęk, 1986).

Ryc. 8 Pałac Staszica – siedziba TNW (1945) (B. Nawroczyński, 1950).

Brak w Towarzystwie przedstawiciela techniki skłonił je do poparcia utworzenia w 1920 r. Akademii Nauk Technicznych – związanej z Towarzystwem. Została ona utworzona z inicjatywy TNW, w celu popierania rozwoju nauk technicznych oraz związanych z nimi nauk matematyczno-fizycznych. Nadmienmy, że Wydział V. Nauk Technicznych powstał dopiero w 1930 r.

W 1924 r. Towarzystwo odzyskało wreszcie swą siedzibę Pałac Staszica i po przeprowadzeniu generalnego remontu objęło ją we władanie w 1925 r. Prezesem został Kazimierz Żórawski, znany matematyk. W wyniku zmiany statutu TNW w 1928 r., zatwierdzonego dopiero w 1931 r., dokonano zmian organizacyjnych, zapowiadających wzrost znaczenia Towarzystwa w społeczeństwie. Istniejący Wydział III Nauk Matematycznych i Przyrodniczych podzielono na dwa wydziały: III. Nauk Matematycznych i Fizycznych i IV. Nauk Biologicznych, z którego później wyodrębniły się nauki lekarskie. Zdecydowano się też na dwie kategorie członków: zwyczajnych i korespondentów. Do pierwszej z nich zaliczono członków TNW będących jednocześnie członkami PAU lub profesorami państwowych szkół akademickich; obciążały ich obowiązki natury administracyjnej⁵. W trzech wydziałach powołano sekcje: nauk prawnych i ekonomicznych (Wydz. II), nauk lekarskich (Wydz. IV), oraz nauk rolniczych (Wydz. V). W 1931 r. wybrano prezesem Wacława Sierpińskiego, wybitnego matematyka, który pełnił tę funkcję do 1952 r.

Okres międzywojenny (1918–1939) w Towarzystwie cechował rozwój myśli naukowej i organizowanie placówek naukowo-badawczych na terenie całego kraju, projekt konsolidacji działań i koncepcja nadrzędnej organizacji naukowej w Polsce, bliższa współpracy z PAU, zwłaszcza w zakresie reprezentowania nauki polskiej za granicą. Wyłoniono Komitet Porozumiewawczy (PAU, TNW, PTPN i LTN), z którego inicjatywy utworzono Radę Nauk Ścisłych i Stosowanych z 15 komitetami naukowymi. Doprowadzono do ścisłej współpracy z Kasą im. Manowskiego.

W czasie II wojny światowej TNW zostało w 1940 r. zlikwidowane, a jego majątek skonfiskowano. Podjęto wszakże próby działalności konspiracyjnej; zebrania Wydziału I odbywały się do początku 1942 r., Wydziału II – do Powstania Warszawskiego w 1944 r. Nieliczne prace naukowe uległy zniszczeniu, podobnie jak większość księgozbioru Towarzystwa; poważnie został uszkodzony Pałac Staszica (ryc. 8). W niewielkim wszakże gronie członków TNW przygotowano plan jednolitej organizacji nauki przez utworzenie Polskiej Akademii Nauk.

⁵ Nawroczyński B., *Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Materiały do jego dziejów 1907–1950*, Warszawa 1950.

Tuż po zakończeniu wojny odbyło się w Krakowie (26 V 1945 r.) pierwsze posiedzenie Zarządu TNW i wkrótce kolejne (10 XI 1945 r.) w Warszawie. Wznowiono prace Wydziałów I i II, a w 1948 r. Wydziału V. Już w 1950 r. działały komisje: Językowa, Filologii Nowożytnej, do badań nad Historią Literatury i Oświaty w Polsce, Orientalistyczna (Wydz. I) oraz Historyczna, Historii Kultury i Sztuki, Atlasu Historycznego (Wydz. II). W 1947 r. założono własną Drukarnię Naukową (ul. Śniadeckich 8). Rozpoczęto wydawanie „Sprawozdań z Posiedzeń TNW” oraz wydawnictw wydziałowych: „Archiwum Mineralogiczne”, „Prace Matematyczno-Fizyczne”, „The Journal of Jurisic Papyrology”. Rozpoczęto wymianę wydawnictw z zagranicą⁶.

W 1950 r. powrócono do koncepcji utworzenia Polskiej Akademii Nauk i w tym celu powołano Komisję Organizacji Nauki; przygotowano odpowiedni projekt przewidujący utworzenie PAN jako naczelnej instytucji naukowej w kraju – korporacji uczonych. Tymczasem władze państwowe, w wyniku ustaleń Kongresu Nauki Polskiej (29 VI–2 VII 1951) powołały Polską Akademię Nauk, jako nadrzędną i scentralizowaną instytucję naukową, wchłaniającą oba czołowe towarzystwa naukowe – PAU i TNW. W tej wymuszonej sytuacji TNW – podobnie jak i PAU – zaprzestały swej działalności⁷. Polska Akademia Nauk przejęła cały majątek tych towarzystw, łącznie z Pałacem Staszica, który stał się jej pierwszą siedzibą.

TOWARZYSTWO NAUKOWE WARSZAWSKIE

(SOCIETAS SCIENTIARUM VARSAVIENSIS) – REDIVIVA (OD 1981 R.)

W 180. rocznicę utworzenia Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk (23 XI 1800 r.), w mieszkaniu Piotra Kubikowskiego (1903–1991), profesora Uniwersytetu Warszawskiego, farmakologa, odbyło się spotkanie 8 dawnych członków TNW, reprezentujących poszczególne wydziały Towarzystwa. Wyrażono opinię o celowości reaktywowania TNW jako korporacji uczonych, z zadaniem rozwijania działalności odczytowej i wydawniczej, obejmującą szeroką problematykę międzydiscyplinarną. Obrady prowadził Wiktor Kemula (1902–1983), profesor Uniwersytetu Warszawskiego, wybitny chemik polski, członek Zarządu TNW z 1952 r.

Zebranie ogólne dawnych członków TNW (Pałac Staszica – Sala Kółkająca, 6 V 1981 r.) podjęło jednogłośnie uchwałę o wznowieniu Towarzystwa i wybrało tymczasowy zarząd, złożony z przedstawicieli wszystkich wydziałów TNW; prezesem wybrano Wiktora Kemulę (ryc. 9). Opracowano nowy statut. Ogólne zebranie administracyjne (11 XI 1981 r.) przy-

⁶ j.w.

⁷ Wystąpienia na Zgromadzeniu Ogólnym PAN [Paszewski A], „Nauka” 2003, nr 2 s. 31-44; (patrz str. 80-82 „Rocznik TNW” 2002)

Ryc. 9 Wiktor Kemula – prezes TNW (1981–1985).

jęło 40 dawnych członków TNW. Rejestracja Towarzystwa została dokonana w Urzędzie m.st. Warszawy 4 XII 1981 r., a pierwszą siedzibą stał się gabinet Tadeusza Kotarbińskiego (1886–1981) w Pałacu Staszica (wspólnie z Polskim Towarzystwem Filozoficznym).

Ogólne zebranie administracyjne (13 X 1982 r.) przyjęło z kolei 100 nowych członków zwyczajnych i 42 członków korespondentów, a na kolejnym zebraniu (27 X 1982 r.) wybrano zarząd składający się z prezesa i 5 członków prezydium oraz przewodniczących i sekretarzy wydziałów wybieranych na zebraniach. W 1986 r. zmarł prezes TNW Wiktor Kemula (1905–1986), obowiązki prezesa przejął Piotr Biegański (1905–1986), znany architekt i historyk architektury, a po jego śmierci w 1986 r. p.o. prezesem został Piotr Strebeyko (1907–2003), botanik, dotychczasowy sekretarz generalny TNW. Ogólne zebranie sprawozdawczo-wyborcze w 1986 r. wybrało prezesem Aleksandra Gieysztorą (1916–1999), wybitnego historyka, a zarazem prezesa PAN. W koń-cu lat 80. podjęto pracę nad nowym statutem TNW; Sąd Wojewódzki w Warszawie zatwierdził go 17 IV 1990 r.

W czasie kolejnego Ogólnego Zebrania TNW (8 II 1992 r.) prezesem został Bolesław Górnicki (1909–1998), znany lekarz-pediatra, który zajął się na wstępie konieczną zmianą statutu i dostosowaniem jego do nowych warunków w kraju. Zaznaczył się wyraźny udział TNW w Radzie Towarzystw Naukowych (przy PAN), która uznała towarzystwa naukowe jako „czwarte ogniwo nauki polskiej” – po PAN, uczelniach wyższych i instytutach naukowo-badawczych. Doprowadzono do regularnego wydawania „Rocznika TNW”; rozpoczęto publikację własnych wydawnictw naukowych. Przy Wydziale I rozwinęły działalność: Językowa Komisja Sławiściyczna (przew. Hanna Toberska), dzięki której ukazuje się corocznie międzynarodowa „Bibliografia Językoznawstwa Sławiściycznego”, oraz Komisja Kultury Słowa (przew. Kwiryna Handke), organizująca stałe spotkania z nauczycielami – polonistami, a ostatnio także „Warsztaty Kultury Słowa”.

Nowa wersja statutu została zatwierdzona przez Sąd Wojewódzki w Warszawie 17 XI 1993 r. Nowy statut TNW wskazuje jednoznacznie, że „Towarzystwo Naukowe Warszawskie założone w 1907 r. jest kontynuatorem działalności Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk (1800–1832)” i że „Terenem działalności Towarzystwa jest obszar województwa stołecznego warszawskiego, a siedzibą jego jest m.st. Warszawa”, niemniej jego członkami mogą być osoby spoza obszaru działania, a nawet z zagranicy. Ze względu na naukowy charakter Towarzystwa jego członkami mogą być tylko osoby z dorobkiem naukowym, poparte przez 2 członków Towarzystwa. Środki finansowe Towarzystwa pochodzą ze składek członkowskich,

dotacji (głównie KBN), zapisów i darowizn, a ostatnio także z działalności statutowej. W 1991 r. Towarzystwo uzyskało wreszcie skromny lokal w Pałacu Staszica (na parterze przy wejściu głównym); pozwoliło to na urządzenie pracowni bibliograficznej Językowej Komisji Sławistycznej.

W 1995 r. funkcję prezesa TNW objął Witold Rudowski (1918–2001), wybitny chirurg, członek zwyczajny PAN. Towarzystwo skoncentrowało się na urządzeniu odczytów w skali ogólnej i w poszczególnych wydziałach. Kilka nawet razy do roku zwołuje się sesje i konferencje w zakresie aktualnych tematów naukowych. W 1998 r. przejęto od Fundacji im. Stefana Batorego finansowanie uczestnictwa młodych pracowników naukowych w konferencjach organizowanych za granicą. Prowadzenie tego programu przyczyniło się do upowszechniania działalności Towarzystwa w środowiskach naukowych i podniesienie jego prestiżu. Z tego tytułu TNW uzyskuje pewne środki finansowe na swą działalność. Od 2001 r. finansowanie programu „Wyjazdy na konferencje i kongresy międzynarodowe” przejęła Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej.

W ostatnich latach rozwinięto działalność wydawniczą, dzięki dotacjom KBN, obejmującą do 10 tytułów rocznie. Stałą pozycją wydawniczą jest „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” (pod red. Z. Mikulskiego); zawiera informacje o działalności Towarzystwa w roku sprawozdawczym, teksty referatów wygłoszonych na zebraniach ogólnych, pełny skład Zarządu TNW i zarządów Wydziałów, wspomnienia pośmiertne, kronikę naukową. Corocznie też ukazuje się *Bibliografia językoznawstwa sławistycznego* (pod red. Z. Rudnik-Karwatowej), wydawana wspólnie z Instytutem Języka Polskiego PAN w Krakowie. Ogółem ukazało się już ponad 50 tomów prac naukowych, głównie z Wydziałów I i II TNW. Co trzy lata Towarzystwo przyznaje nagrodę „Praemium Triennale” za szczególne osiągnięcia naukowe związane z działalnością TNW. Innym odznaczeniem dla osób zasłużonych dla Towarzystwa jest „Medal TNW” przyznawany przez jego kapitułę.

Obecną kadencję Zarządu TNW prowadzi prezes Andrzej Paszewski (Instytut Biochemii i Biofizyki PAN). Rozwinięto bliższą współpracę z Polską Akademią Nauk, Uniwersytetem Warszawskim i niektórymi innymi uczelniami stolicy, Archiwum PAN, w którym mieszczą się też Archiwa TNW, Archiwum Główne Akt Dawnych, a okazjonalnie z różnymi placówkami i towarzystwami naukowymi. Sporadycznie uczestniczą w spotkaniach i zebraniach (również z referatami) Polacy z zagranicy. Corocznie w rocznicę powstania Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk (23 XI 1800 r.) organizuje się zebranie poświęcone pamięci Stanisława Staszica, z referatem okolicznościowym, jednego z wybitnych uczo-

nych polskich, zwanych Staszic Memorial Lectures, a połączone zwykle z Zebraniem Ogólnym Towarzystwa. Ostatnio odbyła się sesja jubileuszowa z okazji 200-lecia Towarzystwa – wspólnie z Archiwum PAN i Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie (28–29 XI 2000 r.) pod patronatem Prezydenta m.st. Warszawy⁸ (ryc. 10) oraz sesja jubileuszowa TNW „200-lecie Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk”⁹ (29 XI 2000 r.) Z kolei 4–6 VI 2001 r. zorganizowano wspólnie z PAN w Pałacu Staszica konferencję „Nauka polska w świetle integracji z Unią Europejską”; wyniki konferencji znalazły się w odrębnym wydawnictwie¹⁰. Wreszcie w 2002 r. Towarzystwo – wspólnie z Programem I Polskiego Radia – zorganizowało cykl audycji poświęcony roli i historii Towarzystwa w nauce polskiej.

W końcu lat dziewięćdziesiątych powrócono do nadawania godności członka honorowego TNW; godność tę uzyskali: Aleksander Gieysztor (historyk) 1995, Bolesław Górnicki (lekarz-pediatra) 1995, Stefan Swierżawski (filozof) 1998, Witold Rudowski (chirurg) 2001, Piotr Strebeyko (botanik) 2002, Zdzisław Mikulski (hydrolog) 2002.

Kolejne trzecie wcielenie Towarzystwa trwa i mimo trudnych warunków może poszczycić się znaczącymi osiągnięciami, stając się coraz bardziej widoczne w polskim społecznym ruchu naukowym.

REFLEKSJE I AMBICJE PRZYSZŁOŚCIOWE NA JUBILEUSZ 100-LECIA TNW

Towarzystwa naukowe w swym założeniu powinny być swobodnymi ośrodkami wymiany myśli i poglądów naukowych uczonych i specjalistów z różnych dziedzin i ośrodków naukowych. Dotyczy to zwłaszcza towarzystw ogólnych o szerokim zasięgu działania, a takim stara się być Towarzystwo Naukowe Warszawskie, które nazwę wzięło od miejsca swego usadowienia przed blisko 100 laty, nie ograniczając działania tylko do stolicy kraju. Nie mniej jego ambicją powinno być: „TNW przewodnią siłą w społecznym ruchu naukowym stolicy”. Spełnienie tej ambicji powinno być poprzedzone ofertą – w miarę atrakcyjną – współdziałania w organizacji imprez okolicznościowych – głównie w zakresie tematyki naukowej

⁸ *Miscellanea Historico-Archivistica*, XIV, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych – Archiwum Główne Akt Dawnych. Wydawnictwo DIG, 2002.

⁹ *200-lecie Towarzystwa królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk*, pod red. Zdzisława Mikulskiego. Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa 2001.

¹⁰ *Nauka polska w świetle integracji z Unią Europejską*. Polska Akademia Nauk -Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa 2001.

Alicja Kulecka · Małgorzata Osiecka · Dorota Zamojska

„...którzy nauki, cnotę, Ojczyznę kochają”

*znani i nieznani członkowie
Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego
Przyjaciół Nauk*

Ryc. 10 Okładka dzieła A. Kuleckiej, M. Osieckiej, D. Zamojskiej
„...którzy nauki, cnotę, Ojczyznę kochają”.

– historycznej i współczesnej, a nawet przyszłościowej. Z kolei działalność o szerokim zasięgu terenowym, a szczególnie ogólnopolskim, powinna się opierać na bliskiej współpracy z PAN, PAU i towarzystwami regionalnymi w kraju. Wyjście natomiast poza kraj to nawiązanie kontaktów i współpracy z podobnymi zainteresowanymi towarzystwami i akademiami zagranicznymi, w tym także polskimi towarzystwami na obczyźnie. Przykłady takiej współpracy są w Polsce coraz częstsze, a 100-lecie TNW powinno być atrakcyjną promocją naszego Towarzystwa w życiu naukowym kraju.